

Dünya ve Türkiye’de tarım ve hayvancılık kooperatiflerinin tarihsel gelişimi, iktisadi önemi ve mevcut durumu

Mehmet Ferit Can*, Engin Sakarya**

Öz: Bu çalışmada, dünyada ve Türkiye’de tarım ve hayvancılık sektörlerinde kooperatif örgütlenmenin tarihsel gelişimi, mevcut durumu ve iktisadi öneminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Günümüzde tarım ve hayvancılık kooperatifleri özellikle gelişmiş ülkelerde önemli bir ekonomik, siyasal ve sosyal güç haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Anadolu ve Osmanlı’dan köken aldığı imece usulü dayanışma, ahilik teşkilatı ve gedik sistemi gibi sosyal ve iktisadi örgütlenme birikimi ve 150 yıllık kooperatifçilik geçmişine rağmen örgütlenmede istenen başarıyı sağlayamamıştır. Başarısızlığın dışsal nedenleri arasında geçmişte yaşanan askeri, iktisadi ve siyasal istikrarsızlıklar, örgütlenme hareketinin halkın talepleriyle tabandan değil, büyük ölçüde devlet tarafından biçimlendirilmesi, çok amaçlı kooperatifçilik modelinin benimsenmesi ve özellikle son yıllarda üretici ve yetiştirici örgütlenmesine ilişkin çıkarılan yasaların yetki karmaşası oluşturması gibi nedenler yer almaktadır. İçsel nedenlere bakıldığında, öncelikle kooperatiflerdeki yönetim zaafı, üyelere örgüt bilinci ve güveninin yeterince olgunlaşmaması, düşük üye sayısı ve ortaklık payları, yetersiz sermaye birikimi ve kooperatifler arası işbirliği eksikliği dikkati çekmektedir. Türkiye’de kooperatif örgütlenmenin başarılı olabilmesi için evrensel kooperatifçilik ilkelerinin eksiksiz uygulanması, üyelere örgüt bilincini geliştirecek eğitim çalışmalarının artırılması, yasal mevzuatın Avrupa Birliği’ne uyumunun sağlanması ve model olarak ihtisas

kooperatiflerinin öne çıkarılması gibi çalışmaların yapılması gerekmektedir. Türkiye’de kooperatifçilik alanında sağlanacak ilerlemelerin yalnızca üretici ve yetiştirici lehine ekonomik ve siyasal kazanımlar sağlamakla kalmayacağı, aynı zamanda tüketici refahının artırılması, yerel ürünlerin küreselleşmenin olumsuz etkilerinden korunması ve kırsal ekonomik kalkınmada da önemli roller oynayacağı düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: hayvancılık, kooperatif, örgüt, üretici, tarım

Historical development, economic importance and current status of agriculture and livestock cooperatives in Turkey and around the World

Abstract: In this study, the evaluation of the historical development, current status and economic importance of the cooperative organization in the agriculture and livestock sectors in Turkey and in the world was aimed. Nowadays, agricultural and livestock cooperatives have become important economical, political and social strengths, especially in developed countries. As for the Republic of Turkey, despite the social and economic accumulation such as the collective work of solidarity (imece), Turkish-Islamic guidance (ahi community) and the rift system (gedik) it received from Anatolia and the Ottoman Empire, along with the 150-year cooperative history it has not

* Yrd.Doç.Dr., M.K.Ü. Veteriner Fakültesi, Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği A.D., Serinyol-Hatay

** Prof. Dr., A.Ü. Veteriner Fakültesi Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği A.D., Dışkapı-Ankara

achieved the desired organizational success. Among the external causes of failure: the military, economic and political instabilities of the past; organizational movements' being formed not by the public's grassroots movements, but mostly by the shaping by the state; adapting a multi-purpose cooperative model; and authority and function confusion emerged due to the recent laws related to the organization of the producers and breeders. When the internal reasons are viewed, low partnership shares, low number membership and participation share, insufficient accumulation of capital, in addition to the management weaknesses in cooperatives, the lack of collaboration among cooperatives, the organizational awareness of the members and insufficient trust are quite noteworthy are draw attention. In order for cooperative organization to be successful in Turkey, the full implementation of universal cooperative principles, increased training activities that will provide organizational awareness for the members, enabling the alignment of legal statutes with the EU, and bringing forth expert cooperatives as a model, must be carried out. It is believed that the progress provided in the cooperative field in Turkey will not only remain simply to contribute to the economical and political gains in favor of the producers and, but also to playing an important role in protecting against the negative effects of globalization, increasing consumer welfare and in improving the rural economics.

Key words: Agriculture, cooperative, livestock, organization, producer.

Giriş

Çok eski tarihlerden beri insanların din, adet, gelenek ve sosyal faktörlerin etkisiyle yardımlaşma ve dayanışma çerçevesinde ortak bir amaç için bir araya geldiği bilinmektedir. Bununla beraber, örgüt yapılarının özellikle feodalizmin yıkılması, ulus devlete geçiş,

sanayi devrimi ve kentleşme gibi sosyal, ekonomik ve siyasal hareketler neticesinde ortaya çıktığı ifade edilmektedir (4, 6, 8).

Örgütlenmeyi Barnard (7) iki veya daha fazla bireyin bilinçli olarak koordine edilmiş etkinliği, Aytaç (6) ise belirli amaçlara ulaşmak için bir araya gelmiş insanların işbirliği ve koordinasyon içinde ortak hedeflere yönelik çabalarından oluşan gruplar olarak tanımlamaktadır.

Gelişmiş ülkelerin karar mercilerinin halkın ve üretim kesimlerinin örgütlenmelerine önem verdiği ve hükümet politikaları ile örgütsel amaçları bütünleştirerek sosyal ve ekonomik politikalarda sorumluluğu geniş kitlelere dağıttığı görülmektedir. Özellikle, tarım ve hayvancılık sektöründe örgütlenmenin pazarlık gücünün artırılması, işletmelerin dünya piyasalarıyla rekabet edebilmesi, nüfusun sanayi ve hizmet sektörüne sağlıklı biçimde kaydırılması, hükümetler üzerinde politik güç oluşturulması, eğitim çalışmaları ve istatistiksel verilerin sağlıklı temini açısından önemi vurgulanmaktadır (11, 27).

Dünyada üretici ve yetiştirici kesiminin ekonomik ve sosyal amaçlı en önemli örgütlenme biçimlerinden biri kooperatiflerdir. Kooperatifçilik alanında uluslararası boyuttaki en üst düzey örgüt olan ICA (International Cooperative Alliance - Dünya Kooperatifler Birliği) kooperatifleri "kişilerin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya geldikleri özerk ve demokratik bir kuruluş" olarak tanımlanmaktadır (15). Birleşmiş Milletler yoksullukla mücadelede ve sürdürülebilir kalkınmada kooperatifçiliğin önemine dikkati çekerek 2012 yılını "Uluslar arası Kooperatifler Yılı" olarak ilan etmiştir (13).

Bu çalışmada, tarım ve hayvancılık sektöründeki üretici ve yetiştirici örgütlenmesinin tarihsel gelişiminden yola çıkılarak, kooperatifçiliğin mevcut durumunun, iktisadi önemi-

nin ve yeni nesil kooperatiflerin ele alınarak Türkiye'deki genel durumunun irdelenmesi amaçlanmıştır.

1. Kooperatif örgütlenmenin tarihsel gelişimi

1.1. Dünyada kooperatifçiliğin gelişim süreci

Kooperatifin iş birliği anlamına gelen latince "cooperatio" sözcüğünden köken aldığı ve bilimsel bir deyim olarak ilk defa Fransızlar tarafından 1525'te kullanılmaya başlandığı; modern kooperatifçiliğin ise sanayi devrimi sonrasında sosyal bir kurum olduğu ve 19. yy sonlarına doğru Avrupa'dan diğer sanayileşmekte olan ülkelere yayıldığı bildirilmektedir (2, 8, 19).

Kooperatif kurmanın yasal ve ekonomik felsefesini ilk oluşturan kişi olan Robert OWEN, 1771 yılında İngiltere'nin Lamarc köyünde bir iplik fabrikası satın alarak işçilerin çalışma süreleri ve koşullarına ilişkin olumlu ve iyileştirici uygulamalar devreye sokmuş, ancak bu girişimler fabrikatörler ve devlet tarafından olumsuz olarak karşılanmıştır. OWEN, 1825 yılında İngiltere'den ayrılarak ABD'ye (Amerika Birleşik Devletleri) yerleşmiş, ancak orada da benzer tepkilerle karşılaşarak başarısız olmuştur. OWEN'in fikirlerinden esinlenen Dr. William KING, 1828 tarihinde Union Shop isimindeki birlik mağazalarını kurmuş, ancak 20. yy başlarına kadar artış gösteren bu mağazalar özellikle işçilerin ristörn alamamaları ve gereğinden fazla stok brikimi dolayısıyla başarılı olamamıştır (2, 4).

Dünyada bugünkü anlamıyla ilk kooperatifin 1844 yılında İngiltere'nin Rochdale kasabasında 28 işçi tarafından "Rochdale Society of Equitable Pioneers Ltd. - Rochdale Öncüleri" adıyla kurulan tüketim kooperatifi olduğu ve bunu 1864 yılında Almanya'da Friedrich Wilhelm RAIFFEISEN tarafından

kurulan tasarruf ve kredi amaçlı kooperatifin takip ettiği bildirilmektedir. Kooperatifçiliğin İngiltere'de tüketim, Fransa ve Almanya'da ise üretim ve kredi kooperatifçiliği olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir (8, 11, 19).

1.2. Anadolu ve Osmanlı'da bazı örgütlenme biçimleri

Anadolu coğrafyasında çeşitli farklılıklar taşımakla beraber tarihsel süreç içerisinde kooperatif benzeri örgütlenmelerin olduğu dikkati çekmektedir. Bunlardan "imece" usulü işbirliği birçok köyde ortak çoban tutulması, ortak süthaneler, yol ve su getirme çalışmaları ile kendini göstermektedir. Esnaf, zanaatçı ve çiftçi gibi bütün çalışma kollarını içine alan ve batıdaki lonca tipi örgütlenmenin benzeri bir başka meslek ve dayanışma örgütü olan "ahilik teşkilatı" 13-18.yy arasında faaliyet göstermiştir. Bu birliklerin Selçuklu Devletinin yıkılma dönemine girmesinden sonra sosyal düzeni sağlamada ve Osmanlı Devletinin kurulmasında büyük rolü olduğu bildirilmektedir. Esnafa zanaatlarını uygulayabilmeleri için verilen izin ya da ayrıcalık belgesi olarak da ifade edilen "gedikler" ise, sanat ve ticaretin gelişmesinde zararlı oldukları düşünülerek Tanzimat'ın ilanı ve uluslar arası ticari antlaşmalar gereğince 1860 yılına kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir (8, 14, 20).

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğunun çöküş sürecinde ahilik teşkilatının yozlaşması, gediklere töreye göre değil iltimasa göre atamalar yapılması ve 1912 yılında loncaların da tamamen ortadan kaldırılması ile Anadolu halkının ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında 700 yıl boyunca önemli roller oynayan çeşitli örgütsel yapılar tarihe karışmıştır.

1.3. Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde kooperatifçiliğin gelişim süreci

Osmanlı'da ilk kooperatif örneği, 1858 yılında Avrupa'ya gönderilen Mithat Paşa'nın döndükten sonra 1863 yılında şimdiki Sırbistan sınırları içerisinde yer alan ve o dönem va-

liliğini yaptığı Niş şehrinin Pirot kasabasında kurduğu “Memleket Sandıklarıdır”. Bunların temel amacı, çiftçilerin kredi alanında karşılaştıkları güçlükleri önlemek olmuştur. Mithat Paşa, 29 maddeden oluşan “memleket sandıkları nizamnamesi” ile üretim ve kredi kooperatifçiliğini birleştirmiş, devlete ait boş araziler köylüler tarafından ekilmiş, bunlardan elde edilen ürünler satılarak memleket sandıklarına sermaye oluşturulmuş ve kredi olarak belirli şartlarda çiftçilere verilmiştir. Ancak bu önemli girişim, sandıkların nizamnameye uygun hareket etmemesi, sermayenin düzenli toplanamaması ve borçların geri alınamaması gibi sorun ve istismarlar sonucunda bir süre sonra yerlerini 1883 yılında Menafi Sandıklarına, 1888 yılında ise Ziraat Bankasına bırakmıştır.

Devam eden süreçte, 1900’de İzmir’deki “köy bakkalları”, 1913’deki ilk tarım satış kooperatifi olan “Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi” ve Ahmet CEVAT’ın fikri öncülüğünü yaptığı ve 1919’a kadar varlığını sürdüren 11 adet tüketim kooperatifi dikkati çeken girişimler olmuştur (4, 8, 11).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kooperatifçiliğin büyük oranda devlet adamları ve aydınlar öncülüğünde uygulamaya sokulduğu, yabancı sermayeye karşı bir mücadele aracı olarak görüldüğü, fakat sosyal, ekonomik ve siyasal nedenlerle başarılı olamadığı belirtilmektedir (1).

Cumhuriyet döneminin hemen başında kooperatifçilik konusunda çıkarılan 1924 tarihli “İtibari, Zirai Birlikler Kanunu”, 1925’te kurulan “Ankara Memurlar Kooperatifi”, 1926 tarihli Ticaret Kanununda” kooperatiflerin bir şirket türü olarak kabul edilmesi, 1929 tarihli “Zirai Kooperatifler Kanunu” ve 1935 tarihli “Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunları” dikkati çekmektedir (8). Söz konusu yasal düzenlemeler üretici kesiminin problemlerinin çözümünde Mustafa Kemal Atatürk’ün kooperatif örgütlenmeye büyük

önem verdiğini ve devlet yönetiminin kooperatifçiliğin gelişiminde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Türkiye’de kooperatifçilikle ilgili hükümlere 1961 ve 1982 anayasalarında yer verilmiş, bu maddelerde üretimin artırılması ve tüketicinin korunmasına yönelik olarak devletin gerekli tedbirleri alacağı ifade edilerek, konu 5 yıllık kalkınma planlarında da ele alınmıştır. Çok partili hayata geçişten günümüze kadar ki süreçte 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu (1969), 1581 Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu (1972), 3186 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne İlişkin Kanun (1985), 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun (2000) ve 1581’de değişiklik yapılarak kabul edilen 5330 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu (2005) çıkarılmıştır (22).

Cumhuriyet döneminde de tıpkı Osmanlı’nın son dönemlerinde olduğu gibi kooperatiflerin finansman, yönetim ve denetiminde söz sahibinin halk ve üyelerin değil, büyük ölçüde devletin olduğu ve yine devletin yönlendirmesi ve özendirmesiyle varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

2. Kooperatifçiliğin Dünya’daki mevcut durumu ve iktisadi önemi

Dünya’da kooperatifçiliğin uluslararası boyuttaki en üst düzey örgütlenmesi, 1895 yılında kurulan ve günümüzde Türkiye’nin de aralarında yer aldığı 98 ülkeden yaklaşık 1 milyar üyesi bulunan ICA’dır. ICA amaçlarını; herhangi bir politik veya dini organizasyona üye olmaksızın kooperatif hareketini karşılıklı yardımlaşma ve demokrasi ilkesiyle güçlendirmek, kooperatif değer ve prensiplerini korumak, kişilerin ekonomik ve sosyal gelişimi ile dünya barışına katkıda bulunmak olarak sıralamaktadır (15).

Gelişmiş ülkelerde ve AB'de (Avrupa Birliği) üreticiler kooperatifler, ziraat odaları ve üretici birlikleri gibi görev ve sorumlulukları birbirini tamamlar nitelikte 3 boyutlu demokratik örgütlere sahiptirler. Bu yapı içerisinde kooperatifler üreticilerin ekonomik kolunu, üretici birlikleri mesleki politikaların yönlendirilmesi ve lobi faaliyetlerini, Ziraat Odaları ise hükümetler ile üreticiler arasındaki köprü görevini yerine getirmektedir.

AB'de tek tip üretici örgütlenmesi yerine üye ülkelerin kendilerine en uygun örgütlenme biçimlerini seçtikleri ve kooperatiflerin tarımın gelişimi, yönlendirilmesi, sanayileşmesi ve finansmanında itici bir güç oldukları belirtilmektedir (18).

Tarım, hayvancılık, taşımacılık, sigorta, gıda ve finansman gibi ekonominin her alanında kurulabilecek kooperatiflerin türleri itibarıyla hizmet, hammadde ve finansman tedariki, pazarlama ve tüketici kooperatifleri olarak sınıflandırılmaktadır. Tarımsal kooperatifler ise faaliyet alanlarına göre pazarlama, tarımsal girdi (tohum, gübre, kimyasallar, alet ve ekipman gibi) ve hizmet kooperatifleri (nakliye, depolama, suni tohumlama ve sulama gibi) olarak 3 başlıkta ele alınmaktadır (3,19).

Dünyada tüm kooperatif üyelerinin %33'ü Avrupa'da, %30'u Amerika'da, %28'i Asya-Pasifik Bölgesinde, %8'i Afrika'da ve %1'i di-

ğer bölgelerde yer almaktadır. Dünyada yaklaşık 60 milyon üyesi bulunan 225.000 tarımsal kooperatif yer alırken, AB'de ve Türkiye'de sırasıyla tüm kooperatiflerin %25 ve %30'unu tarımsal kooperatifler oluşturmaktadır (3, 16, 17).

Tablo 1'de, dünyanın çeşitli ülkelerindeki kooperatif sayıları, üye sayıları ve toplam nüfus içindeki payları ile kooperatiflerin istihdam durumları incelendiğinde, Türkiye'de kooperatif sayısının gelişmiş ülkeler ortalamasının oldukça üzerinde olmasına rağmen, kooperatif üye sayısı ve bunların toplam nüfus içindeki oranının gelişmiş ülkeler ortalamasının altında kaldığı dikkati çekmektedir.

Bugün için dünyada kooperatif örgütlenmenin en etkin kullanıldığı bölgelerin Kuzey Amerika ve Avrupa olduğu (19), dünyanın en büyük 300 kooperatifinin 15'inin Avrupa, 4'ünün Kuzey ve Güney Amerika, 8'inin Asya-Pasifik ve 1'inin Orta Doğu'da yer alan toplam 28 ülkede faaliyet gösterdiği bildirilmektedir (13, 16)

Son yıllarda kooperatiflerin bazı çok uluslu şirketlerden daha iyi bir performans gösterdiği ve ilk 300 kooperatifin (%33'ü tarımsal faaliyetle uğraşan) yıllık cirosunun 1 trilyon \$ düzeyine ulaştığı bildirilmektedir (23). ABD (Amerika Birleşik Devletleri) iş dünyası dergisi Fortune tarafından Global 500 listesinde

Tablo 1. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki kooperatif ve üye sayıları ile kooperatiflerin istihdam durumları.

Table 1. Employment status of the cooperatives along with the numbers of cooperatives and members in various countries of the world.

	Türkiye	Fransa	Almanya	AB	ABD	Arjantin	Hindistan	Dünya
Sayı	84.232	21.000	8.106	250.000	48.000	17.941	²	750.000
Üye	8.100.000	²	20.000.000	96.000.000	77.100.000	9.100.000	239.000.000	1.000.000.000
TNO ¹	%11	²	%24	%19	%25	%22	%19	%14
İstihdam	²	700.000	440.000	5.4 milyon	²	²	²	100.000.000

Kaynak: 3, 13, 16, 18, 23, 28.

¹ Üye sayısının toplam nüfusa oranıdır. ² Veri temin edilememiştir.

yer alan ilk 10 kooperatifin 2011 yılı cirosu 313,5 milyar \$ olarak açıklanmıştır.

Dünyada 2007 ve 2008 yıllarında en büyük ciroya sahip ilk üç kooperatif 64 milyar \$ ile Zen-Noh (Japon Tarımsal Kooperatifler Ulusal Federasyonu), 46 milyar \$ ile Zenkyoren (Japon Tarımsal Kooperatifler Sigorta Federasyonu) ve Fransız kooperatif bankası Credit Agricole Group (%24'lük pazar payı) olmuştur (13, 26).

Tarımsal kooperatiflerin yıllık üretim değerinin Japonya'da 91 milyar \$, Kore'de 11 milyar \$ olduğu, yine Brezilya'da tarımsal kooperatiflerce yapılan yıllık ihracatın 1,3 milyar \$ olduğu bildirilmektedir. AB'de tarımsal kooperatifler pazar payı 210 milyar \$ ciroyla tarımsal girdilerde %50, pazarlama da ise %60'ın üzerinde bir paya sahiptir. Norveç, Almanya ve Hollanda'da sütün sırasıyla %99, %82 ve %88'i; Finlandiya'da et ve sütün sırasıyla %74 ve %96'sı kooperatiflerce üretilirken, Polonya'da sütün %75'i kooperatif kanalıyla pazarlanmaktadır (3, 16, 18, 23).

3. Kooperatifçilikte değişim arayışları: Yeni Nesil Kooperatifler (YNK)

Küreselleşen dünyada piyasa ekonomisi içinde geleneksel kooperatifçiliğin bir değişime zorlandığı ve üretici çıkarlarını koruyan savunmacı bir anlayıştan, sanayileşme ve küreselleşmeden pay alma yönünde daha ofansif bir anlayışa yöneldiği ifade edilmektedir. ABD'de 1970'lerde şeker pancarı üreticilerinin örgütlenmesi ile North Dakota ve Minnesota'da ortaya çıkan ve Kanada ve Avustralya'da da kendini gösteren bu dönüşüm günümüzde "yeni nesil kooperatifler / yeni dalga kooperatifler/kapalı kooperatifler/belirli üyeli kooperatifler" gibi isimlerle anılmaktadır (23).

YNK'lerin üreticiye daha yüksek bir pazarlama gücü, iş ve gelir yaratma imkanı ile daha güvenilir bir pazar olanağı sunduğu ifade

edilmektedir (3). Bununla beraber, mevcut sorunları kooperatifçilik ilkelerini ihlal etmeden (bir ortağa bir oy hakkı ve ortakların üretici olmaları gibi) çözmeleri gerektiği, sermaye yapılarıyla ilgili konuları bir ölçüde çözümlenmelerine rağmen, yönetsel sorunlarda aynı başarıyı gösteremedikleri ve giderek sermaye şirketlerine dönüşmek gibi bir risk taşıdıkları vurgulanmaktadır (21).

Coltrain ve ark (9), üreticilerin kooperatiflerdeki rol ve ilişkilerine göre geleneksel ve YNK'ler arasındaki temel farklılıkları Tablo 2'deki gibi 4 grup altında açıklamışlardır.

4. Türkiye'de Kooperatif örgütlenmenin mevcut durumu

Türkiye'de tarım ve hayvancılık alanında üretici ve yetiştirici örgütlenmesi I- altyapı ve hizmet kurumları, II- finansman kurumları, III- meslek örgütleri ve IV- ekonomik ve sosyal amaçlı kurumlar olarak 4 başlık altında özetlenebilir.

Örgütlenme modelini kendi sosyo-ekonomik yapısıyla uyumlu bir temele oturtmayan kalkınma çabalarının başarı şansı son derece sınırlıdır. Her alanda olduğu gibi tarım ve hayvancılık sektöründe de yapısal bozuklukları gideren ve sektöre dinamizm kazandıracak yeni bir örgüt modelinin benimsenmesi gerekmektedir (5).

Türkiye'de Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın görev ve sorumluluk alanında faaliyet gösteren 8.109.000 üyeye sahip 26 türde toplam 84.232 kooperatif bulunmaktadır (13, 21).

Türkiye'de kooperatiflerin örgütlenme yapısı ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı sorumluluğunda faaliyet gösteren kooperatif ve üye sayıları Şekil 1'de sunulmuştur (13, 15 ve 25).

Türkiye'de tarım ve hayvancılık sektöründeki kooperatifçilik hareketi, birçok sorun ve

Tablo 2. Geleneksel ve Yeni Nesil Kooperatiflerin birbirlerinden temel farklılıkları.**Table 2.** The main differences between Traditional and New Generation Cooperatives.

ÜRETİCİ ROLLERİ		Geleneksel Kooperatifler	Yeni Nesil Kooperatifler
Müşteri Pazarlama Kesiti	Teslimat Hakları	Sınırsız	Sınırlı satın alma
	Teslimat Yükümlülükleri	Yok	Gerekli
	Kabul Edilmiş Kalite	Geniş	Dar
	Korunmuş Kimlik	Genellikle yok	Genellikle var
	Başlangıç Ödemesi	Pazar fiyatı	Sözleşme fiyatı
Kar Dağıtımı	Nakit Patronaj Oranı	Düşük	Yüksek
	Yatırımlar veya Alınan Kar	Yüksek	Düşük
	Kar Payı Dağıtımı	Seyrek	Sıklıkla
Sahiplerin Yatırıma İlişkin Yükümlülüğü	Başlangıç Yatırım	Çok Düşük	Çok Yüksek
	Orana Göre Kullanım	Değişken	Çok Yüksek
	Değiştirilebilir Likidite	Düşük	Yüksek
	Değişim Değeri	Belirlenmiş nominal değer	Pazara göre değişken
	Kefaret Yükümlülükleri	Ödeme gücü	Yok
	Ticari Genişleme Yatırımı	Yok	Yüksek teslimat hakkı
Üye Oyu	Seçilebilirliğe İlişkin Kısıtlama	Düşük	Yüksek
	Oy Kullanma Gücü	Genellikle 1 oy	Değişken sayıda oy

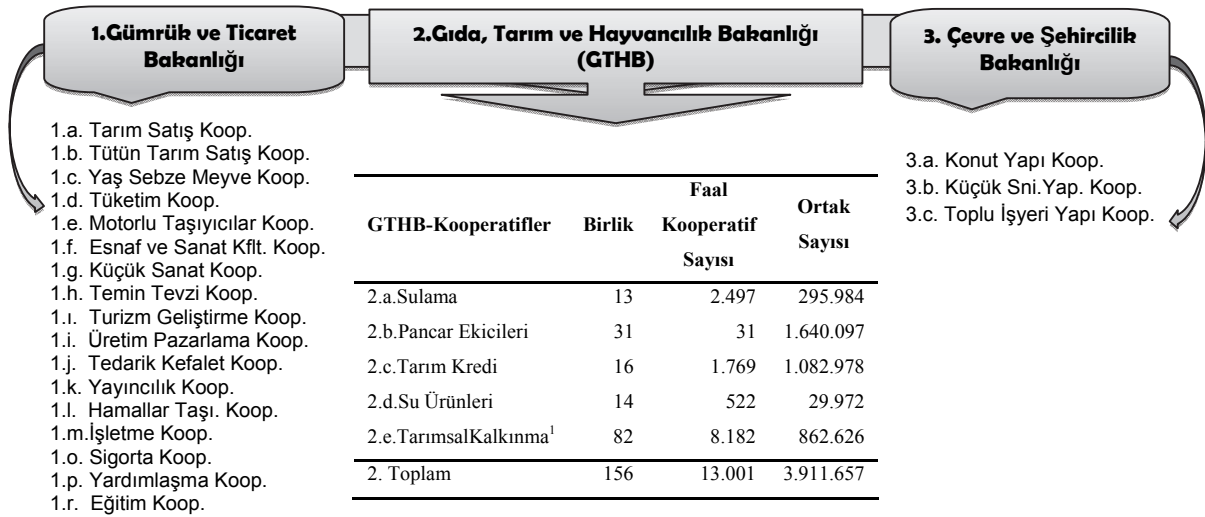
olumsuzluğa rağmen bireysel ekonomisini korumak ve geliştirmek güdüsüyle üreticilerin gönüllü olarak katıldığı 13.420 kooperatifte toplam 4.600.808 üyesi bulunan önemli bir ekonomik girişim modelidir (25). Türkiye’de belde ve köylerde toplam 17.550.632 dolayında bir kırsal nüfus yaşamaktadır (24). Söz konusu kırsal nüfus dikkate alındığında, tarımsal amaçlı kooperatiflere üyelik oranının %26 olduğu ve bir kişinin birden fazla kooperatife üye olabileceği durumu da dikkate alındığında bu oranın daha da düşük olabileceği anlaşılmaktadır.

Türkiye’de hayvancılık sektöründeki üretici ve yetiştirici örgütlenmesinde 1163 sayılı “Kooperatifler Kanunu”, 5200 sayılı “Tarımsal Üre-

tici Birlikleri Kanunu” ve 4631 sayılı “Hayvan Islahı Kanununu” yürürlükten kaldıran 5996 sayılı “Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu” incelendiğinde bunların bir yetki çakışması/karmaşası oluşturacak biçimde benzer amaçlar taşıdığı görülmektedir.

Sonuç

Bugün dünyanın gelişmiş birçok ülkesinde tarım ve hayvancılık kooperatifleri önemli bir ekonomik güç haline gelmiştir. Bununla beraber, Anadolu’dan gelen 800 yıllık örgütlenme birikimi, 150 yıllık kooperatifçilik deneyimi, 5 milyona yakın üye potansiyeli ve 1925’ten günümüze kadar süregelen birçok yasal dü-

Şekil 1. Türkiye’de kooperatiflerin yer aldığı örgütlenme şeması.

Figure 1. Organizational scheme of cooperatives in Turkey.

¹ Hayvan Üreticileri Tedarik ve Pazarlama, Çay Üreticileri İstihsal ve Satış, Köy Kalkınma ve Orman Köyünü Kalkındırma olmak üzere 4 farklı kooperatif türünü içermektedir.

zenlemeye rağmen Türkiye’nin kooperatifçilik alanında başarı sağladığı söylenemez. Bu başarısızlığın geri planında iktisadi, siyasi, bürokratik, idari ve sosyolojik nedenler yer almaktadır.

Alkan (1), cumhuriyet döneminin ilk yıllarında kooperatiflerin desteklenmesinin gelişimleri açısından yararlı olduğunu, ancak sonraki yıllarda bu durumun demokratik olarak ortakları tarafından yönetilen kooperatifler yerine devlet güdümlü örgütleri ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. Çetin (11), geçmişte olduğu gibi bugün de kooperatiflerin bir Kamu İktisadi Teşekkülü gibi görüldüğünü belirtmekte, destekleme alımları ve kredilendirme işlemlerinin genellikle kooperatifler aracılığıyla yapılmasının suni bir sayısal artışa neden olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye’de kooperatifçilik alanındaki mevcut sorunları finansman, pazarlama, üst örgütlenme, mevzuat, yönetim, denetim, eğitim olarak özetlemek mümkündür. Çakır (10), finansmanla ilgili problemleri kooperatiflerde düşük ortaklık payının bulunması, bunların zamanında ve tam olarak ödenmemesi ile kre-

di finansmanına ilişkin özel kuruluşların bulunmayışı olarak sıralamaktadır.

Türkiye’de devletin kırsal kesimde örgütlenme modeli olarak üretici birliklerini ön plana çıkarmaya çalıştığı, ancak birliklerin kar amacı taşımaması ve gelirlerini yine ıslah ve araştırma faaliyetlerinde kullanması gerektiği, kooperatiflerin ise kar elde eden ve bunu ortaklarına dağıtan kuruluşlar olduğu belirtilmektedir. Türkiye’nin AB’deki gibi üretici birlikleri ve kooperatifleri birbirlerinin alternatifi olarak değil; ekonomik, politik ve mesleki düzlemde birbirlerinin tamamlayıcısı olarak düşünmesi ve organize etmesi gerektiği ifade edilmektedir (10, 18)

Türkiye’de az ortaklı, küçük ölçekli ve birbirleriyle zayıf işbirliği içindeki kooperatif üyelerinin ortak hareket etme konusunda yetersiz ve/veya isteksiz oldukları bilinmektedir (13). Bilgin ve Tanıyıcı (8), kooperatifçiliğin yeterli ölçüde gelişmemesinde üyelerin dayanışma ve güven yetersizliği ile suiistimallerin önemli payı olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, Güçlü (12) tarafından bir örgütün içindeki insanların davranışlarını yönlendiren

normlar, davranışlar, inançlar ve alışkanlıklar sistemi olarak tanımlanan “örgüt kültürü” kavramı büyük önem kazanmaktadır.

Kooperatifçilik hareketinin başarılı olabilmesi için öncelikle üreticilerin kooperatifin kendi yararlarına olduğuna inanması, üyelere örgüt kültürünün benimsenmesi ve kooperatiflerin alanında uzman ve deneyimli profesyonel kişiler tarafından yönetilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan ortakların, yöneticilerin ve yerel halkın örgütlenmenin sosyal, ekonomik ve siyasal boyutları konusunda yetkin kişilerce eğitilmesi ve yönlendirilmesi oldukça önem taşımaktadır. Kooperatifçilik alanındaki ilerlemelerin üretici lehine önemli ekonomik ve politik kazanımlar sağlayacağı, tüketicilere uygun fiyattan sağlıklı ürün arzının olacağı ve yerel ürünlerin küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisinin bazı olumsuz etkilerinden korunacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

1. **Alkan A** (1998): *Türkiye’de 1980’den Sonra Dar Gelirlilerin Konut Sorunu ve Konut Kooperatifleri*, Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği Yayını, İmaj Yayınevi, Ankara.
2. **Altınkaya Z** (2010): *Türkiye’de kooperatiflerin yapısı değişmeli mi?* ABMYO Dergisi, **17**, 1-12.
3. **Antalya İhracatçılar Birliği** (2012): *Kooperatifler*. www.aib.org.tr/html/srkyonlen.asp?lnk=../proje/kooperatif.pdf Erişim Tarihi: 02.04.2012
4. **Aral S** (1997): *Hayvancılık İşletme Ekonomisi ders notları*, 137-147. Ankara Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği AD. Dışkapı, Ankara.
5. **Aral S, Sakarya E** (1989) : *Türkiye’de hayvan üreticisi ve besicisinin örgütlenmesi*. Ankara Ticaret Borsası Dergisi, Yıl:2, Sayı:5
6. **Aytaç Ö** (2004): Örgütler: sosyolojik bir perspektif. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. **14**, 189-217.
7. **Bernard C** (1994): *The Function of Executive*. Cambridge, Harvard University Press, 1994.
8. **Bilgin N, Taniyıcı Ş** (2008): *Türkiye’de kooperatif ve devlet ilişkilerinin tarihi gelişimi*. KMU, İİBF Dergisi, **10**, 136-159.
9. **Coltrain D, Borton D, Boland M** (2000): *Differences Between NewGeneration Cooperatives and Traditional Cooperatives*, Artur Capper Cooperative Center, Kansas State University, May, 2000.
10. **Çakır M** (2002): *Tarım politikalarımızdaki yanlışlar, AB ülkelerinde tarım ve kırsal örgütlenmenin önemi*. 17. Milletler Arası Türk Kooperatifçilik Kongresi, Ankara, Türkiye. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No:94, 16-30.
11. **Çetin, B** (2010): *Tarım Ekonomisi*. 1. Baskı, Dora Yayınları, Bursa, Türkiye.
12. **Güçlü N** (2003): Örgüt kültürü. Gazi Üniv Sosyal Bil Derg **15**,147-159.
13. **Gümrük ve Ticaret Bakanlığı** (2011): *Türkiye Kooperatifçilik Strateji Belgesi 2012-2016*. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye.
14. **Hazar N** (1990): *Kooperatifçilik Tarihi*. Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları No: 3, Baskı 3, Ankara, Türkiye.
15. **International Co-operative Alliance** (2012a): *Introduction to ICA*. <http://www.ica.coop/ica/index.html> Erişim Tarihi: 13.04.2012
16. **International Co-operative Alliance** (2012b): *Statistical information on the cooperative movement*. <http://www.ica.coop/ica/index.html> Erişim Tarihi: 17.04.2012

- 17. International Co-operative Alliance** (2010): *Annual Report 2010*. <http://www.ica.coop/ica/index.html> Erişim Tarihi: 01.05.2012
- 18. Köroğlu S** (2003): *Avrupa Birliğinde ve Türkiye'de Tarımsal Örgütlenme*. AB Uzmanlık Tezi, Ankara, Türkiye.
- 19. Ortman GF, King RP** (2007): *Agricultural Cooperatives I: History, Theory and Problems*. *Agrekon*, **46**, 40-68.
- 20. Özköse K** (2003): *Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü*, Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, **7**, 249-279.
- 21. Rehber E** (2006): *Tarımda yeni nesil kooperatifler*. *Türk Tarım Dergisi*, **171**, 40-43.
- 22. Resmi Gazete** (1969, 1972, 1985, 2000, 2005): 13195 sayı, 10.05.1969 tarihli 1163; 14172 sayı, 28.04.1972 tarihli 1581; 18748 sayı, 08.05.1985 tarihli 3186; 24081 sayı, 01.06.2000 tarihli 4572 ve 25.784 sayı, 12.04.2005 tarihli 5330 sayılı kanunlar.
- 23. Schwettmann J, Polat H** (2002): *Kooperatifçiliğin geliştirilmesinde ILO'nun rolü*. 17. Milletler Arası Türk Kooperatifçilik Kongresi, Ankara, Türkiye. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No:94, 105-109.
- 24. Türkiye İstatistik Kurumu** (2012): *Nüfus İstatistikleri ve Projeksiyonlar*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=39 Erişim Tarihi: 25.03.2012
- 25. Türkiye Milli Kooperatifler Birliği** (2012a): <http://www.turkiyemillikoop.org.tr/> Erişim Tarihi: 10.03.2012
- 26. Türkiye Milli Kooperatifler Birliği** (2012b): *Kooperatifçilik Strateji Belgesi 2010-2014 (taslak)*. <http://www.turkiyemillikoop.org.tr/> Erişim Tarihi: 14.03.2012
- 27. Türkiye Ziraat Odaları Birliği** (2012): *Zirai ve İktisadi Rapor 2007-2010*. Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara.
- 28. United Nations** (2012): *Population, latest available census and estimates*. <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/vitstats/serATab2.pdf> Erişim Tarihi: 29.03.2012

Geliş Tarihi: 24.07.2012

Kabul Tarihi: 12.10.2012

Yazışma Adresi:

Mustafa Kemal Üniversitesi

Veteriner Fakültesi Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği A.D.

Serinyol/Antakya/Hatay

e-posta: feritcan@mku.edu.tr